

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми: **«МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО
ЗАХИСТУ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
Ps1-M23z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма здобуття освіти)
Сторожук Каріна Валентинівна

Науковий керівник:
Наталія ГОНЧАРУК,
доктор психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Оксана ЧАЙКОВСЬКА,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ	
1.1. Вивчення психологічних захисних механізмів у структурі поведінкового акту.....	6
1.2. Психологічний аналіз форм та адаптивних стратегій психологічної захисної поведінки.....	16
1.3. Механізми формування психологічного захисту в умовах соціальної дезадаптації	22
Висновки до першого розділу	28
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	
2.1. Програма емпіричного дослідження психологічних захисних механізмів у структурі поведінкового акту.....	29
2.2. Результати вивчення психологічних захисних механізмів у дітей підліткового віку	34
Висновки до другого розділу	46
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ, УМОВИ ТА МЕТОДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ	
3.1. Психологічні умови формування ефективного психологічного захисту у соціально дезадаптованих дітей.....	48
3.2. Методи підвищення опірності організму у дітей підліткового віку	50
Висновки до третього розділу	64
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність теми. Психологічний захист є функціонально важливою психічною властивістю, яка сприяє гармонійному розвитку особистості та позбавляє людину від внутрішньоособистісних конфліктів. Його основна функція – це захист від несприятливих впливів шляхом переструктурування самосвідомості на так звані психологічні «погладжування» – самосхвалення, самоповагу, самовиправдання. Така самопідтримка особистості дає змогу досягати впевненості у спілкуванні, відчувати загальну емоційну стабільність та комфорт.

Незважаючи на актуальність проблеми для психологічного розвитку особистості, ми не можемо говорити про достатню її розробленість. Психологічні дослідження, на сьогодні, є обмеженими й окреслюються, насамперед, рамками психоаналітичних (А. Фройд, З. Фройд) та екзистенційно-феноменологічних теорій (А. Лэнгле, Ф. Перлз, К. Роджерс).

Слід відмітити, що останні десятиліття знаменуються підвищенням уваги щодо питань психологічного захисту особистості. Сучасні теоретичні дослідження представлені роботами І. Антоненко, Р. Грановської, Є. Карпенка, В. Менінжера, Р. Набіулліної, А. Налчаджяна, Т. Яценко. Автори з'ясовують сутність, змістові характеристики, механізми психологічного захисту у різних ситуаціях та видах діяльності. Вони встановлюють засоби експлікації, актуалізації конструктивних й утилізації деструктивних захисних механізмів.

Водночас, психологічна практика потребує детального вивчення механізмів як ефективного, так неефективного психологічного захисту як причини дезадаптації особистості у соціумі та порушень психічного здоров'я. Особистісні проблеми, такі як неврози, депресії, психози, істерії є наслідками деструктивної дії психологічних захисних механізмів. Їх

пасивність або, навпаки, надмірна активація є несприятливими факторами для становлення особистості та адаптації її у соціумі.

Про необхідність відповідних заходів щодо стимулювання дійових психологічних захисних механізмів мова йде у методичних положеннях щодо індивідуального психоконсультування, групової психотерапії, активного соціально-психологічного навчання та тренінгової роботи. Неоднозначність, невизначеність теоретичних пояснень проблеми не сприяє вирішенню її на практиці. Спираючись на проведений попередній аналіз, проблему психологічного захисту можна вважати однією з найбільш неопрацьованих у психології. Важливість практичного спрямування проблеми зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи «Механізми формування психологічного захисту в умовах соціальної дезадаптації».

Мета дослідження – визначити й науково обґрунтувати психологічні особливості формування психологічних захисних механізмів у ситуаціях спілкування.

Відповідно до мети сформульовані **завдання дослідження**:

1. Охарактеризувати понятійно-категоріальний апарат дослідження проблеми психологічних захисних механізмів.
3. Дослідити передумови формування психологічних захисних механізмів у ситуаціях спілкування.
4. Охарактеризувати організаційно-методичне забезпечення та програму експериментального дослідження психологічних захисних механізмів.
5. Здійснити психологічний аналіз особливостей прояву психологічних захисних механізмів у ситуаціях спілкування
6. Визначити можливості впливу на психологічний захист особистості.

Об'єкт дослідження – психологічні захисні механізми особистості.

Предмет дослідження – особливості активації та формування психологічних захисних механізмів у ситуаціях спілкування.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використані такі методи: теоретичний аналіз наукової літератури: порівняльний, системно-структурний аналіз, узагальнення, систематизація, інтерпретації даних щодо проблеми дослідження; констатувальний експеримент, статистичне опрацювання даних.

База дослідження. Експериментальне дослідження проведено на базі Кам'янець-Подільського ліцею №17 Хмельницької обласної ради. В експерименті взяло участь 68 дітей підліткового віку.

Наукова новизна дослідження: уточнено й обґрунтовано сутність поняття «психологічний захист», «психологічні захисні механізми», підготовлено експериментальну програму дослідження психологічних захисних механізмів, з'ясовано психологічні умови та можливості впливу на психологічний захист особистості у ситуаціях спілкування.

Практичне значення одержаних результатів: програма дослідження психологічних захисних механізмів у системі спілкування, розроблена під час констатувального експерименту, може бути використана у роботі практичних психологів загальноосвітніх шкіл для вивчення компонентів, критеріїв, орієнтирів психологічного захисту у дітей підліткового віку. У практиці роботи шкільних психологів можуть використовуватись дані про психологічні умови формування психологічних захисних механізмів у підлітків.

Апробація результатів. Основні положення дослідження доповідалися на міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології» у м. Кам'янці-Подільському, 19 листопада 2024 р. Результати кваліфікаційної роботи викладено в 1 публікації.

Структура кваліфікаційної роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

Теоретичне та емпіричне вивчення проблеми формування психологічних захистів у дітей з проблемами соціальної дезадаптації дало змогу підсумувати такі найбільш визначальні його результати. Теоретичний аналіз змістових аспектів психологічного захисту дав можливість зробити такі узагальнення:

1. За даними проведеного аналізу психологічний захист пояснюється як адаптивна стратегія афективного чи когнітивного впливу на самосвідомість, яка дає змогу знизити напруження та захищає від негативних переживань. Він пов'язаний зі зміною внутрішніх цінностей особистості, спрямованої на зниження рівня суб'єктивної значимості переживань з тим, щоб звести до мінімуму психотравмувальні моменти.

Основними завданнями психологічного захисту є збереження цілісності особистості, підтримка самоповаги, здобуття соціального схвалення, а також приховування від свідомості мотивів і бажань, які можуть бути неприйнятними в суспільстві. Психологічні захисні механізми включають такі форми, як витіснення, перенесення, сублімація, заперечення, проекція, ідентифікація, раціоналізація, заміщення та відчуження. За змістом ці механізми поділяються на:

Перцептивні (пов'язані зі сприйняттям);

Інтелектуальні (спираються на мислення);

Рухові (зумовлені діями).

Залежно від рівня усвідомлення вони можуть бути свідомими або несвідомими.

Психологічні захисні механізми розвиваються і змінюються впродовж всього вікового розвитку людини. На різних вікових етапах вони проявляються неоднаково і з підвищенням віку стають більш інтенсивними.

Досліджуючи проблему спілкування як засобу реалізації

психологічної захисної поведінки, ми дійшли висновку, що успіх міжособистісної взаємодії залежить від ефективності адаптивних стратегій, які використовуються у процесі спілкування. З часом ці стратегії формують індивідуальний стиль захисної поведінки, що характерно проявляється в різних комунікативних ситуаціях. Такий стиль виконує охоронну функцію, захищаючи особистість від невизначеного впливу соціального середовища.

У підлітковому віці питання способів психологічного захисту стає особливо важливим, оскільки цей період характеризується інтенсивним спілкуванням та прагненням відстояти свій статус серед однолітків і дорослих. Емоційний дискомфорт, проявлений у вигляді підвищеної тривожності та інших особистісних труднощів, свідчить про неефективність наявних механізмів психологічного захисту. Дослідження показують, що стихійно сформовані способи захисту часто є недостатньо результативними через обмеженість використовуваних прийомів, низький рівень їх усвідомлення та труднощі з їх вербалізацією. Аналіз психологічної літератури свідчить, що відсутність підготовленості до подолання психотравматичних ситуацій негативно впливає на процес соціалізації особистості під час спілкування. Це підкреслює важливість психологічного навчання підлітків ефективним прийомам захисної поведінки.

Аналіз механізмів формування психологічного захисту в умовах соціальної дезадаптації показав, що в певних ситуаціях ці механізми виявляються неефективними. У таких випадках негативні емоції замість звільнення накопичуються, що з часом призводить до розвитку неврозів, психозів, істерій, психопатій та інших патологічних станів. Ці порушення зазвичай виникають через нездатність налагодити повноцінні комунікативні взаємини, що поглиблює соціальну дезадаптацію. Дослідження також виявили, що діти проблемами дезадаптації частіше використовують примітивні захисні механізми, такі як реактивне

утворення або регресія, тоді як психічно здорові люди здатні застосовувати більш зрілі способи захисту, зокрема раціоналізацію, проєкцію чи компенсацію.

Для осіб із проблемами дезадаптації характерні високий рівень напруженості захисних механізмів, знижена здатність до соціальної адаптації, труднощі у формуванні стійких міжособистісних стосунків, а також особистісна незрілість. Вони часто проявляють рефлексивність, залежність, боязкість, аутоагресію. Основними причинами низької ефективності постстресової адаптації є індивідуальні особливості психологічного захисту, які базуються на трьох основних феноменах: провідних механізмах захисту, індивідуальній реакції на стрес і дезадаптивних формах поведінки.

Теоретичний аналіз показав, що високий рівень напруженості захисних механізмів безпосередньо сприяє формуванню дезадаптивної поведінки.

2. Експериментальне дослідження, присвячене вивченню особливостей формування психологічних захисних механізмів у підлітків під час спілкування, дозволило зробити такі висновки:

Комунікативні проблеми у підлітків. Від 33,3% до 44,4% учнів у різних класах мають труднощі у спілкуванні, що є досить високим показником і свідчить про несприятливі умови комунікативної взаємодії. Серед основних проблем виділяються імпульсивна поведінка, ізольованість у колективі та сором'язливість. Такі діти потребують допомоги психолога для розвитку навичок спілкування.

Особливості психологічних захисних механізмів. Підлітки без комунікативних труднощів і проблем дезадаптації найчастіше використовують механізми проєкції, заперечення та раціоналізації. Це вказує на їхню схильність приписувати власні мотиви іншим, відмовлятися визнавати свої неприйнятні дії та пояснювати неконструктивну поведінку логічними причинами.

Підлітки з комунікативними проблемами і проблемами дезадаптації надають перевагу регресії, запереченню, заміщенню та витісненню. Це свідчить про їхню тенденцію повертатися до менш зрілих форм поведінки, уникати важкої для сприйняття інформації та переносити свої емоції на інші об'єкти, витісняючи болісні переживання зі свідомості.

Недостатнє використання компенсації. Учні 5-9 класів не часто застосовують механізми компенсації або гіперкомпенсації. Це означає, що вони не прагнуть вирішувати комунікативні проблеми через розвиток інших якостей чи досягнення успіхів у інших сферах.

Раціональне вирішення комунікативних ситуацій. У підлітків без психологічних труднощів у спілкуванні відсутні деструктивні форми поведінки, що підтверджує ефективність використання ними раціональних механізмів захисту. У дітей з комунікативними проблемами та проблемами дезадаптації раціональна поведінка проявляється на середньому або достатньому рівні, але часто носить конфронтаційний характер, що погіршує взаємодію.

Необхідні психологічні умови. Для формування ефективних механізмів психологічного захисту у підлітків із комунікативними труднощами виділено такі умови:

- Психологічна просвіта: ознайомлення з видами захисних механізмів і принципами раціональної поведінки.
- Самодіагностика: навчання аналізу власної комунікативної поведінки та захистів.
- Застосування ефективних механізмів: спрямованих на досягнення соціально бажаних результатів.
- Аналіз неефективних захистів: зниження їхньої інтенсивності.
- Розвиток раціональної поведінки у конфліктах: формування конструктивних навичок розв'язання суперечливих ситуацій.

Ці висновки підкреслюють важливість цілеспрямованої роботи з підлітками для покращення їхньої комунікативної адаптації.

3. Визначено ключові етапи підвищення психологічної опірності у дітей підліткового віку, спрямовані на подолання деструктивних захисних механізмів, які можуть призводити до дезадаптації:

Подолання регресивних механізмів: розвиток відповідальності та формування незалежності у вирішенні особистих проблем.

Зниження механізмів заперечення: навчання прийняттю реальності та вмінню звертатися за допомогою, коли це необхідно.

Робота із заміщенням: усвідомлення проявів цього захисного механізму та формування здорових способів вираження емоцій.

Опрацювання витіснення: аналіз спогадів, сновидінь та несвідомих переживань для роботи з витісненими емоціями.

Поступове зниження надмірної захисності здійснюється через розвиток автономності. Дітям надаються можливості долати посильні для їх віку виклики, наприклад, самостійно вирішувати конфлікти з однолітками. Важливо навчити підлітків сприймати власні помилки як можливість для зростання, а не як загрозу. Це сприяє формуванню стійкості та впевненості у складних життєвих ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко Я. С. Психологічні захисти у структур. Київ : Просвіта, 2012. С. 6–9.
2. Антоненко І.Ю. Адаптивний потенціал психологічного захисту як феномен педагогічної взаємодії. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*. Т. 14. Вип. 5. 2009. С. 4–12.
3. Берн Е. Ігри, у які грають люди / пер. з англ. К. Меншикової. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 256 с.
4. Богач О. В., Кіршо С. М. Механізми психологічного захисту як чинник здоров'язбереження студентів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2018. Вип. 152(2). С. 36-39.
5. Варнава У. В. Актуальні аспекти сучасного стану проблеми дослідження захисних механізмів. *Сучасні напрямки теоретичних та прикладних досліджень : матеріали міжнар. науково-практ. конф. (Одеса, 19-30 бер. 2013 р.)* 2013. Т. 20. С. 65-69.
6. Варнава У. В. Теоретико-методологічний аналіз основних підходів у дослідженні захисних механізмів психіки. *Вісник Одеського національного університету*. 2009. Том 14. № 6. С. 4-9.
7. Варій М.Й. Загальна психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968 с.
8. Великодна М.С., Еделєва Є.І. Проблематика підлітковості в психоаналізі: теорія, техніка та етика практичної роботи. *Габітус*. 2020. №12. С. 1117. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-2.1>
9. Войцеховська О., Закалик Г. Сучасні напрями психологічних досліджень копінг-стратегій особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. №. 2. С. 95–104.
10. Гошовська О. Первинні механізми психологічного захисту та вікова динаміка їх застосування : теоретико-емпіричний ракурс. *Збірник*

наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2012. Т. 24, Ч. 6. С. 112-119.

11. Горобець Т.В. Соціально-перцептивні викривлення епіфеномен психологічних захистів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, 2008. 20 с.

12. Депутатов В. О. Механізми психологічного захисту й копінг-стратегії підлітків зі сколіозом: емпіричне дослідження. *Габітус*. 2020. №12. Т. 2. С. 110-115.

13. Джонсон Д.В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування / Девід В. Джонсон ; пер. з англ. В. Хомика. Київ : Академія, 2003. 288 с.

14. Занюк С. Психологія мотивації. Київ : Ельга-Н; Ніка-Центр, 2001. 352 с.

15. Злепко С.М., Сергєєва В.В., Коваль Л.Г., Азархов О.Ю. Типологія захисних механізмів психічної адаптації та схильність до психічних розладів. *Медична інформатика та інженерія*. 2009. № 4. С. 32-38

16. Кирпенко Т.М. Особливості механізмів психологічного самозахисту підлітків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2015. 26 с.

17. Карпенко Є.В. Засоби експлікації й утилізації захисних механізмів у позитивній психотерапії. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Філософські і психологічні науки : зб. наук. праць*. Спец. випуск. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. С. 202-205.

18. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2007. 256 с.

19. Кірейчева Є., Кірейчев А. Механізми психологічного захисту як предмет дослідження у психології особистості. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2010. № 5. С. 115-121.
20. Кононова М. М. Глибинні детермінанти психічної дезадаптації суб'єкта : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
21. Коробіцина М.Б. Реабілітаційні можливості психологічних механізмів центроверсії. *Наукові записки інституту психології ім. Г.Ф. Костюка АПН України*. 2006. Вип. 30. С. 12-18
22. Лабезна Л. П. Соціально-психологічні детермінанти адаптивної копінг-поведінки студентської молоді в освітніх закладах різного типу : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Сєверодонецьк, 2017. 204 с.
23. Козлов Н.І. Психологічний захист. Психологіс : Енциклопедія практичної психології. 2024. URL:
http://psychologis.com.ua/psihologicheskaya_zaschita.htm
24. Кондратюк С. М. Сердечна Л. А. Теоретичне обґрунтування механізмів психологічного захисту особистості. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 11. С. 115-118.
25. Луценко О.Л. Механізми психологічної адаптації особистості в перехідному періоді. *«Психологія сучасності: наука і практика» : тези Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців (Одеса, 20 квіт. 2004 р.)* 2004. Ч. II. С. 35-36.
26. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості : моногр. Київ : КММ, 2006. 255 с.
27. Мрочко І.О., Левицька Л.В. Теоретичний аналіз сучасних підходів у дослідженні механізмів психологічного захисту. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2017. № 14. С. 232-235.

28. Макаренко С. Методи і способи психологічного захисту особистості в умовах екстремальних ситуацій. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14(1). С. 202-210.
29. Максименко О.Г. Дослідження механізмів психологічного захисту особистості в залежності від рівня диференціації психіки. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 5. С. 45-50.
30. Максименко О.Г. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту особистості в умовах родинної депривації: автореф. дис. ... канд. психол. н. : 19.00.01 Загальна психологія, історія психології. Одеса, 2008. 21 с.
31. Михальська Ю.А., Ренке С.О. Особливості механізмів психологічного захисту особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 417-427.
32. Медведєв В.С., Шевченко О.М. Науковий аналіз українських джерел щодо феномена психологічного захисту. *Юридична психологія та педагогіка*. 2009. № 2. С. 22-29.
33. Овсяннікова Я.О. Психологічний захист дошкільників в осередку надзвичайної ситуації. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2014. Вип. 15. С. 169-175.
34. Паркулаб О.Г. Психотехнічні аспекти екзистенціального консультування. *Філософія, соціологія, психологія : зб. наук. праць*. 2000. Вип. 5, ч. 2. С.152-158.
35. Поліщук Д.С. Основні підходи до сутності механізмів психологічного захисту. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2014. № 1 С. 34-39.
36. Поляничко О. Мочарський А., Цимбалюк О. Гендерні особливості психологічних захистів у спортсменів-туристів (на прикладі студентів МАУП). *Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту*. 2008. Вип. 12, Т. 1. С. 255-259.

37. Процик Л.С. Розвиток конструктивних механізмів психологічного захисту інтелектуально обдарованих підлітків. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, том VI Психологія обдарованості*. 2016. Вип. 12. С. 300-307.

38. Процик Л.С. Використання механізмів психологічного захисту обдарованими підлітками. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: збірник наукових праць*. 2016. № 3 (48). С. 153-160.

39. Олійник О. Психологічний захист: як це працює. 2023. URL : <http://www.schoolin13.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/Психологічний-захист-цікава-інф.pdf>

40. Психологія стресу та стресових розладів : навч. посіб. / уклад. О.Ю. Овчаренко. Київ : Університет «Україна», 2023. 266 с. а

41. Рисинець Т.П. Етимологія категорій «механізми психологічного захисту» та «копінг-стратегії». *Вісник НТУУ КПІ. Серія : Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2012. №1 С. 119-123.

42. Ренке С.О. Захисні механізми особистості як фактор збереження цілісності «Я» структури. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 10. С. 18-27.

43. Резнікова О.А. Адаптаційна трансформація психологічного захисту особистості студента : автореф. дис... канд. псих. наук, Харків, 2010.

44. Семиченко В.А. Психологія особистості. Київ : Видавець Ешке О. М., 2001. 427 с.

45. Тітаренко Д.С. Захисні механізми психіки людини. *Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць*. 2009. Вип.6. С. 181-191.

46. Тітаренко Д.С. Проблема дослідження механізмів психологічного захисту особистості в умовах екзистенціальної загрози.

Вісник Національної академії оборони України. Збірник наук. праць. 2010. Вип. 1 (14). С. 183-186.

47. Тітаренко Д.С. Проблема класифікації механізмів психологічного захисту особистості. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького Серія: педагогічні та психологічні науки.* 2010. № 53. С. 225-228.

48. Фінів О. Я. Особливості адаптивно-психозахисної поведінки сучасних студентів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2015. Вип. 2. С. 106–116.

49. Туркова Д. Взаємозв'язок тілесного я з копінг-механізмами. *Психологія і особистість.* 2020. Вип. 1. С.122-131. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.1.195239>

50. Шебанова В.І. Проблематика механізмів психологічного захисту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки.* 2012. Вип. 37. С. 246-249.

51. Феномен несвідомого у психології: система психічних захистів: навч. посіб. для студентів психологічних факультетів / уклад. К.А. Бабенко, Т.В. Горобець, Н.В. Шавровська. Черкаси : Черкаський ЦНП, 2021. 228 с.

52. Фройд З. Тотем і табу. Харків : Фоліо, 2019. 272 с.

53. Шавровська Н. В. Особливості пізнання психологічних захистів суб'єкта засобами психоаналізу малюнків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 2007. 206 с.

54. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання : навч. посіб. Київ : Вища шк., 2004. 679 с.

55. Яценко Т.С. Особливості взаємозв'язку між свідомою та несвідомою сферами психіки суб'єкта. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика: науково-методичний журнал.* 2002. Вип.4 (8). С. 99-110.

56. Freud A. Austrian-British psychoanalyst. *Encyclopædia Britannica*. 2016. URL : <https://www.britannica.com/biography/Anna-Freud>
57. Lewis A.J., White J. Brief report: The defense mechanisms of homophobic adolescent males: A descriptive discriminant analysis. *Journal of adolescence*. 2009. Vol. 32. № 2. P. 435-441.
58. Somer E. Dissociation in traumatized children and adolescents. *Post-Traumatic Syndromes in Childhood and Adolescence: A Handbook of Research and Practice* / ed. by V. Arдино. West Sussex, UK : Wiley-Blackwell, 2011. P. 157-174.
59. Taleporos G., McCabe M. P. Body image and physical disability — personal perspectives. *Social Science & Medicine*. 2002. Vol. 54. № 6. P. 971-980. DOI: 10.1016/S0277-9536(01)00069-7.
60. Tylka T.L. Positive psychology perspectives on body image. *Body Image: A Handbook of Science, Practice, and Prevention* / ed. by T. F. Cash, L. Smolak. The Guilford Press, 2011. P. 56-64.
61. Vaillant G.E. Adaptive mental mechanisms. Their role in a positive psychology. *American Psychologist*. 2000. Vol. 55. № 1. P. 89-98